

قسمت با عباسیان رقابت کند. ابوالفرج اصفهانی که مثل حکم از امویان بود طبعاً بخاندان خود علاقه بیشتری داشت. حکم از این احساسات وی استفاده کرده هزار دینار طلا برایش فرستاد و خواهش کرد پیش از اینکه کتاب اغانی خود را بدست عباسیان بدهد برای وی (حکم) ارسال دارد و همینقسم باقاضی ابوبکر ابهری رفتار کرده کتاب او را (شرح مختصر ابن عبدالعکیم) پیش خرید کرد و در نتیجه کتابهای معتبری در کتابخانه‌های اندلس جمع شد. این کتابها را در سالونهای متعددی در کاخ سلطنتی قرطبه گذاردند و فهرست‌های جامعی برای آن تهیه کردند و مدیران و دفتردارانی جهت اداره آن کتابخانه تعیین نمودند.

میگویند تنها فهرست دیوان اشعار ۴۴ فهرست و هر فهرستی بیست برگ بود و اگر در هر صفحه فرضاً نام ۲۵ کتاب نوشته شده بود بآن حساب چهل و چهار هزار دیوان شعر در آن کتابخانه بود و از همین میزان شماره سایر کتابها را میتوان حدس زد از آنرو اگر ما با این خلدون و مقرئ هم عقیده شده و شماره کتابهای آن کتابخانه را چهارصد هزار جلد بدانیم راه دوری نرفته‌ایم. بزرگان مملکت و رجال دولت بحکم اقتداء کرده در سایر شهرهای اندلس کتابخانه دایر کردند تا آنجا که بقرار مذکور تنها در غرناطه هفتاد کتابخانه عمومی بوده است و کتاب دوستی جزء صفات اهل اندلس محسوب میشد و جمع آوری کتاب مظهر ریاست و برتری بشمار می‌آمد و چه بسا که بزرگی در عین نادانی کتاب جمع میکرد و در خانه خود برای شهرت کتابخانه دایر میکرد تا مردم بگویند کتابخانه فلانی بسیار مهم است و کتابهایی که او جمع کرده هیچ جای دیگر یافت نمیشود. داستان زیر صحت این گفتار را تأیید میکند:

حضرمی میگوید روزی در بازار کتابفروشی قرطبه میگشتم و کتابی را که در طلبش بودم باخطی خوانا و تفسیری کامل پیدا کردم و بی اندازه از این پیش آمد خوشحال شدم و برای خرید آن قیمت را بمزایده گزاردم اتفاقاً چارچی کتابفروشی هم شروع به مزایده کرد من و او آنقدر قیمت را بالا بردیم تا جایی که پرداخت آن برای من مقدور نمیشد لذا بچارچی گفتم مشتری کتاب کی است که آنقدر قیمت را بالا

میبرد جارچی مرد محترمی را بمن نشان داد که لباس فاخری در برداشت، من نزد او رفته گفتم خداوند عمر جناب آقای فقیه را زیاد کند و اقامت در مزایده قیمت کتاب خیلی تند رفتند چون این کتاب آنقدر نمیارزد هر گاه شما طالب هستید مال شما باشد، مرد گفت من فقیه نیستم و اصلاً نمیدانم توی کتاب چه نوشته اند فقط چون دیدم این کتاب جلد قشنگی دارد و خطش نیکوست خواستم برای تعجیل آنرا بخرم و به همسران خود مباحثات کنم زیرا بهمین زودی جشن تأسیس کتابخانه خود را بر پا میسازم و لذا قیمت آن اهمیت نمیدهم خداوند بقدری مرا توانگر ساخته که خرید این کتاب بهر قیمتی باشد برای من ارزان است.

حضرمی میگوید بقدری از این حرف بر آشفتم که بی اختیار گفتم آری رسم روزگار چنین است بکسی که دندان ندارد گردو میدهد منکه قدر این کتاب را میدانم و مطلبش را می فهمم بواسطه تنگدستی از خرید آن محروم میمانم.

در هر حال مردم قرطبه طبعاً کتاب دوست بودند همانطور که مردم اشبیلیه به خوشگذرانی و ساز و آواز علاقه داشتند بقسمیکه اگر مطربی در قرطبه میمرد اسباب کارش را در اشبیلیه میفروختند و اگر عالمی در اشبیلیه وفات میکرد کتابهایش را در قرطبه میفروختند، کتابخانه قرطبه تا موقع محاصره بربرها باقی ماند و در آن هنگام بیشتر کتابها فروخته شد و سپس فرنگیها کار کتابخانه را یکسره کردند.

کتابخانه های مصر **العزیز بالله** دومین خلیفه فاطمی مصر نخستین خلیفه مصر است که در تأسیس کتابخانه و جمع آوری کتاب بنحلفای بغداد

و اندلس تأسی کرد وی در اوایل جوانی بسال ۳۶۵ هجری خلیفه شد، خوشبختانه وزیر او یعقوب بن کلس مردی دانش پرور و کتاب دوست بود و خلیفه را بعلم دوستی و معاشرت علماء تشویق میکرد دانشمندان را بخدمت او میآورد تا او را (خلیفه را) بترویج علم و ادب تشویق کنند این تدبیر یعقوب مؤثر واقع شده و العزیز بالله درصدد تأسیس کتابخانه و جمع آوری کتاب برآمد و در کاخ اختصاصی خود کتابخانه بزرگی دایر کرده آنرا خزانه الکتب نامید و برای خرید کتابهای مهم تاریخی، ادبی، علمی اعتبار

بسیاری تخصیص داد و اگر از يك كتاب صد نسخه یا بیشتر فراهم میشد تمام آنرا میخرید میگویند از كتاب العین خلیل بن احمد سی و چند نسخه در آن کتابخانه دیده میشود که از آن جمله نسخه‌ای بخط خود خلیل بود. بیست نسخه از تاریخ طبری از قرار نسخه‌ای صد دینار برای آن کتابخانه خریده بودند و نیز صد نسخه از كتاب الجمهره ابن درید در آنجا یافت میشد و بتدریج نسخه‌های مکرر کتابها افزایش یافت تا آنجا که در موقع استیلای صلاح‌الدین ایوبی بر مصر ۱۲۰۰ نسخه تاریخ طبری و ۳۴۰۰ قرآن در آن کتابخانه بود و تمام قرآن‌ها را با آب طلا بخط زیبا نگاشته بودند. بنا بر این میتوان باور کرد که شماره کتابهای آن مخزن ۱'۶۰۰'۰۰۰ جلد بوده است از آن جمله ۱۸'۰۰۰ جلد در علوم قدیمه که ۶'۵۰۰ جلد آن کتاب نجوم و هندسه و فلسفه بوده و علاوه بر کتاب مقدار زیادی اسباب و افزار مربوط به هندسه و هیئت در آن یافت میشده است و بقیه کتابها از کتب علمی اسلامی مانند فقه و نحو و لغت و حدیث و تاریخ و شیمی و نجوم تشکیل میشده است.

در هر حال تصور میرود که عدد يك میلیون و نیم کتاب منحصراً بکتابخانه شخصی العزیز نمیشد بلکه مجموع کتابهای کاخ العزیز و سایر خاندان (امراء و منتسبین العزیز) فاطمی بآن شماره میرسیده است. چه که عده‌ای از بزرگان آن خاندان از العزیز پیروی کرده و در کاخ‌های خود کتابخانه‌هایی تأسیس نمودند. از طرف دیگر شماره کتابهای العزیز را دو بیست هزار و صد و بیست هزار هم ذکر نموده اند و ظن غالب آنست که حد اقل تخمین عبارت از کتابهای کتابخانه شخصی العزیز و حد اکثر تخمین شامل کلیه کتابهای کتابخانه‌های العزیز و کسان العزیز میباشد و بهر صورت عدد کلیه کتابهای العزیز و خانواده‌اش از يك میلیون جلد کمتر نمیشده است.

العزیز توجه زیادی بکتاب و کتابخانه داشت و با آنکه برای کتابخانه مدیر و مباشر تعیین کرد خودش گاه‌گاه بکتابخانه می‌آمد و کتابها را بررسی میکرد با مدیر کتابخانه صحبت میداشت و برایش کتاب میخواندند. ابوالحسن شابثی نویسنده معروف متوفی بسال ۳۹۰ یکی از مدیران آن کتابخانه است.

این کتابخانه مهم مثل کتابخانه اسکندریه از سر نوشت شوم روزگار محفوظ

نماند چه بعضی از کتابهایش را در آتش سوزاندند و بعضی دیگر را در نیل افکندند و بعضی را در صحراء ریختند و باد و باران تلی از آن ساخت که به تل کتاب مشهور شد و غلامان و بردگان از جلد آن کتابهای خود کفش میساختند و در اواسط قرن ششم که کردها بقاهره آمدند بقیه کتابها را فروختند و صلاح الدین ایوبی صد و بیست هزار جلد آنرا بفاضل عبدالرحیم البیسانی بخشید

دارالحکمه بادار العلم برعکس تصور دیگران کتابخانه العزیز

دارالحکمه

نیست و مؤسسه مستقل دیگری میباشد. این مؤسسه را

الحاکم بامر الله بن العزیز بالله در سال ۳۹۵ هجری در نزدیک قصر غربی تأسیس کرد و کتابهای موجود در کاخها را بانجا آورد و املاکی برای اداره آن وقف کرد و این عمارت به بهترین طرز آراسته و پیراسته بود، فرشها و پردههای عالی داشت و مدیران و اعضای متعددی بداره آن مشغول بودند منظور از تأسیس آن این بود که در آنجا مثل بیت الحکمه عباسیان عامه مردم مجاناً بمطالعه و مباحثه و استنساخ کتاب پردازند و چون در زمان قدیم قیمت کتاب گران بوده و غالب مردم از عهده خرید کتاب عاجز بودند لذا دولت‌های معارفخواه اینطور مؤسسات عام المنفعه تأسیس میکردند و نمونه آن یکی بیت الحکمه بغداد، دیگر کتابخانه اسکندریه و همین دارالحکمه قاهره میباشد. بعضی از مورخان این دارالحکمه را مدرسه پنداشته اند زیرا الحاکم در آنجا قاریان و ستاره شناسان و پزشکان و معلمین نحو و لغت و غیره گماشته بود و بآنان حقوق میداد که باشخاص درس بدهند. بعلاوه دوات و قلم و کاغذ مجانی بواردین داده میشد که هر چه میخواهند بنویسند و هر کتابی را هایل باشند استنساخ کنند، الحاکم گاه بگناه علمای دارالحکمه را پیش خود میخواند و آنانرا به مناظره و مباحثه وادار میکرد و مثل مأمون بآنان خلعت میداد. الحاکم اجازه داده بود که در دارالحکمه نیز مناظره و مباحثه انجام یابد و بعضی اوقات این مناظره علمی بزور خورد میکشید و بعضی هامباحثه آنجا را وسیله تبلیغ عقاید دینی خود قرار دادند و از آنرو در اوایل قرن ششم هجری افضل ابن امیر الجیوش مناظره را منع کرد پس از مرگ افضل در سال ۵۱۷ بفرمان الامر باحکام الله (خلیفه فاطمی) مأمون بن بطایعی وزیر خلیفه بمردم اجازه داد در دارالحکمه

فقط به مناظره علمی و شرعی پردازند و شخص متدینی را برای نظارت در مناظره تعیین نمود و مقرر گردید مناظره با تلاوت آیاتی چند از قرآن آغاز شود و تصور نمیرود که شماره کتابهای آن کمتر از صد هزار بوده است و در هر حال صلاح الدین ایوبی دارالحکمه را خراب کرد و بجای آن مدرسه‌ای برای شافعیان ساخت.

بك زن و مرد مسلمان در قفقاز

کتابخانه‌های شام چون خلفای اموی با کتاب‌سروکاری نداشتند و خلفای عباسی هم در شام نبودند تا همدتی شام از کتابخانه بی بهره بود تا آنکه خلفای فاطمی در طرابلس شام کتابخانه‌ای دایر کردند و فرنگیان در سال ۵۰۲ هجری پس از فتح طرابلس آنرا غارت نمودند. گیبون مؤلف تاریخ امپراتوری روم می‌گوید سه میلیون کتاب آن کتابخانه را فرنگیان سوزاندند. نورالدین زنکی والی شام مدارس و کتابخانه‌های در شام دایر کرد که بگنجینه نوریه مشهور بود. صلاح الدین نیز در آنجا کتابخانه‌هایی تأسیس نمود

اما در ایران چنانکه گفته شد پیش از اسلام کتابخانه‌هایی در سرداب‌ها و پستوها داشته‌اند و کتاب‌هایشان از پوست و بخت پهلوی بوده است و پس از پیدایش تمدن

اسلام ایرانیان چنانکه ذکر شد از بزرگترین عوامل تأسیس کتابخانه و مدارس در بغداد و غیره بشمار می‌آمدند.

اما خراسان بیش از تمام ممالک اسلامی دارای مدرسه و کتابخانه شد و از آنرو بدیاری علم و ادب معروف گشت. با اینوصف اطلاعات مهمی از کتابخانه‌های خراسان در دست نیست، فقط یاقوت حموی میگوید در سال ۶۱۶ هجری در مرو شاه جهان از شهرهای نامی خراسان ده کتابخانه عمومی دیدم که مانند آن در هیچ جای دنیا یافت نمیشد کتابهای بسیار عالی در آنجا بود و تنها در یکی از آن کتابخانه‌ها دوازده هزار جلد کتاب موجود بود. یاقوت مطالب مفصلی در باره آن کتابخانه‌ها و واقفان آن ذکر نموده است یاقوت در پایان میگوید من معلومات خود را از آن کتابها اقتباس کردم

در ماوراءالنهر نیز کتابخانه‌هایی بوده است، از آنجمله کتابخانه بخاری که از قرار مشهور ابن سینا علم خود را از آنجا اقتباس نمود و نوح بن منصور آنرا تأسیس کرد شیخ الرئیس میگوید کتابهایی در آن کتابخانه دیدم که مردم نامش را هم نشنیده‌اند و مانند آنرا من ندیده بودم.

هولاکو برای خواجه نصیر طوسی در مراغه کتابخانه‌ای دایر کرد که چهارصد هزار جلد کتاب در آن بوده و بیشترش را از شام و بغداد و جزیره بغارت آورده بودند. آری تا آنجا که ما تحقیق کرده‌ایم کتابخانه‌های عمومی اسلامی همین‌ها بود که ذکر شد و البته مسجدها و بیمارستان‌ها و مدرسه‌ها کتابخانه‌هایی داشتند که بعضی از آنان از حیث شماره کتاب مهم‌تر از کتابخانه‌های عمومی بوده است و از خود مدیران و کتابدارهایی داشته است و فهرست‌ها و صورت‌هایی برای کتابهای آن تهیه کرده بودند، بعلاوه بزرگان و دانشمندان نیز کتابخانه‌های مهم خصوصی داشته‌اند، از آنجمله کتابخانه مشهور صاحب بن عباد که چهارصد و شتر آنرا حمل می‌کرد و پس از مرگ افرایم طیب مصری بیست هزار جلد کتاب از وی باقی ماند. موفق الدین بن مطران ده هزار جلد کتاب از خود باقی گذارد، بعلاوه سه کتاب برای او کتاب استنساخ می‌کردند، در کتابخانه امین الدوله بیست هزار جلد کتاب بوده است. همینقسم در کتابخانه فتح بن

باقان و ابن قفطی و غیره کتابهای بسیار بوده است .
 برای درک عظمت و اهمیت کتابخانه های اسلامی بی تناسب نیست که کتابخانه های مزبور را با کتابخانه های مهم دنیای امروز مقایسه کنیم و میزان برتری نسبی کتابخانه های اسلام را بر کتابخانه های فعلی تشخیص بدهیم ، چه در آنروزها صنعت چاپ اختراع نشده بود و کاغذ باین ارزانی و فراوانی در دسترس همه کس قرار نداشت ، اینهمه بزرگان اسلام آن کتابخانه های معتبر و معظم را از نظر معارف خواهی فرهنگ دوستی تأسیس کرده بودند و اینک شماره کتابخانه های مهم اسلامی را با ذکر تعداد کتابهای آن با شماره کتابخانه های مهم دنیای اروپا و تعداد کتابهای آنان نایسه میکنیم :

مشهورترین کتابخانه های دوره تمدن اسلام

شماره کتابها	نام کتابخانه
۴۰۰۰۰۰۰۰	بیت الحکمه بغداد
۱۰۰۰۰۰	کتابخانه شاپور در بغداد
۴۰۰۰۰۰	کتابخانه الحکمه در قرطبه
۱۰۰۰۰۰۰۰	کتابخانه سلطنتی و خاندان سلطنتی در قاهره
۱۰۰۰۰۰۰۰	کتابخانه دارالحکمه در قاهره
۳۰۰۰۰۰۰۰	کتابخانه طرابلس شام
۴۰۰۰۰۰۰	کتابخانه مراغه

کتابخانه های مهم اروپا و امریکا

شماره کتاب	نام کتابخانه
۲۷۰۰۰۰۰۰	۱- کتابخانه ملی پاریس
۱۶۴۸۰۰۰۰	۲- کتابخانه موزه بریتانیا در لندن
۱۳۶۰۰۰۰۰	۳- کتابخانه سلطنتی پتربورگ (لنین گراد)

شماره کتاب	نام کتابخانه
۱۲۳۰۰۰۰	۴- کتابخانه ملی برلین
۹۲۴۰۰۰۰	۵- کتابخانه سلطنتی وین
۶۷۷۰۰۰۰	۶- کتابخانه ملی رم
۳۳'۰۵۱'۸۷۲ (۱)	در اتازونی جمعاً ۴۰۲۶ کتابخانه است

خلاصه اینکه مسلمانان با کمی وسایل آبروز میلیون ها کتاب تألیف و جمع آوری کرده در صدها کتابخانه عمومی و خصوصی نگاهداشته بودند که قسمت عمده آن در گیر و دار حوادث قرون وسطی از ابرین رفت و با انقراض تمدن اسلامی نابود شد و هر چه از دستبرد حوادث محفوظ ماند بیشترش در قسطنطنیه (اسلامبول) جمع شد. خاورشناس مشهور گوستافلوگل که کتاب فهرست ابن ندیم و کشف الظنون را منتشر کرده صورت هائی از کتب عربی (قبل از انتشار صنعت چاپ در مشرق) بدست آورده و در ذیل کتاب کشف الظنون با ذکر موضوع آن کتابها منتشر کرده است و مطابق آن صورت مجموع کتابخانه های اسلامی در آن زمان (پیش از انتشار صنعت چاپ در

۱- صورت کتابها و کتابخانه هائی که جرجی زیدان راجع با رویار امریکا انتشار داده متعلق به نیم قرن قبل میباشد و اکنون صورت کتابخانه های مهم اروپا و امریکا بدینقرار است :

شماره کتاب خطی و چاپی	نام کتابخانه و محل آن
۵'۰۰۰'۰۰۰	۱- کتابخانه موزه بریتانیای لندن
۵'۰۰۰'۰۰۰	۲- کتابخانه ملی پاریس باضمم سکه ها و گواورها و غیره
۲'۸۵۰'۰۰۰	۳- کتابخانه دولتی برلین
۱'۰۰۰'۰۰۰	۴- کتابخانه ملی وین
۷۵۶'۰۰۰	۵- کتابخانه وانیکان
۲'۰۰۰'۰۰۰	۶- کتابخانه سلطنتی بروکسل
۱'۵۰۰'۰۰۰	۷- کتابخانه ملی مادرید
۱'۵۰۰'۰۰۰	۸- کتابخانه دانشگاه آستر دام
۱۰'۰۰۰'۰۰۰ (چنین میگویند)	۹- کتابخانه لنین در مسکو
۶'۰۰۰'۰۰۰ () ()	۱۰- کتابخانه ملی لنین گراد
۴'۰۰۰'۰۰۰ () ()	۱۱- کتابخانه آکادمی علوم لنین گراد
۸'۹۸۷'۳۸۵	۱۲- کتابخانه کنگره واشنگتن
۵'۷۰۰'۰۰۰	۱۳- کتابخانه عمومی نیویورک
۱۴۴'۶۷۵'۰۰۰	۱۴- سایر کتابخانه های اتازونی بالغ بر شش هزار است و مجموع کتب آن

و اما تهران عزیز هزارها اماکن فساد و فقط دو کتابخانه عمومی دارد با این جریان هنوز مردم از رونق

مشرق) بیست و چند کتابخانه بوده و از آن جمله ۲۱ کتابخانه در قسطنطنیه موجود بوده و مجموع کتابهای موجود در کتابخانه‌های قسطنطنیه ۲۷۴۴۵ جلد میشده است و در مصر و دمشق و حلب و رودوس قریب ۲۴۰۰ جلد کتاب یافت میشده است و باین وصف کلیه کتابهایی که از دوره تمدن اسلامی باقی مانده بوده بسی هزار جلد میرسیده است. و اینک اسامی آن کتابخانه‌ها و محل آن:

شماره کتاب	نام کتابخانه و محل آن
۱۵۳۷ جلد	۱- کتابخانه سلطان محمد فاتح در قسطنطنیه (استانبول)
۸۰۳	۲- سلیمان
۷۵۲	۳- قلیچ علی پاشا در طب خانه استانبول
۴۱۲	۴- حافظ احمد پاشا در قسطنطنیه (استانبول)
۲۹۰۶	۵- شهید علی پاشا
۱۴۴۸	۶- کیوبریلی اوغلو
۸۳۱	۷- ابراهیم پاشا
۷۳۲	۸- والده سلطان
۵۵۲	۹- بشیر آغا
۱۳۳۶	۱۰- عاطف افندی
۱۴۴۵	۱۱- کتابخانه ایاصوفیه در قسطنطنیه (استانبول)
۵۵۶	۱۲- غالاته سرای در قسطنطنیه (استانبول)
۲۴۲۱	۱۳- سلطان عثمان سوم
۱۰۷۷	۱۴- محمد راعب پاشا
۹۸۰	۱۵- لعله لی دفتر اول
۱۹۴۷	۱۶- لعله لی دفتر دوم
۹۱۶	۱۷- سرای همایون
۱۷۶۹	۱۸- ولی الدین افندی

شماره کتاب

نام کتابخانه و محل آن

۱۹ - کتابخانه عاشر افندی در قسطنطنیه (استانبول) جلد ۱۸۷۷

۲۰ - دامادزاده محمد مراد افندی در قسطنطنیه (استانبول) ۱۱۰۹

۲۱ - سلطان عبدالحمید در قسطنطنیه ۱۳۸۳

۲۲ - حالت افندی در استانبول

جلد ۲۷۴۴۵

جمع کتابهای موجود در استانبول

۲۳ - کتابخانه جامع ازهر در قاهره جلد ۱۰۹۹

۲۴ - عبدالله پاشا عظیم در دمشق ۴۲۲

۲۵ - مدرسه احمدیه حلب ۲۶۹

۲۶ - رودس ۶۰۹ (۱)

جمع کل ۴۹۸۴۴

مسلم است که تمام کتابهای (خطی) عربی منحصر باین مجلدات نبوده و مقداری از آن در کتابخانه‌های شخصی باقی مانده که در اینجا ذکر نشده است معذک نباید آن هم چیز مهمی باشد و البته با در نظر گرفتن کثرت تألیفات بزبان عربی در دوره تمدن اسلام و در قرون وسطی هر قدر هم که موجود مانده باز هم بسیار کم است و چنانکه گفته شد قسمت عمده کتابهای مزبور با انحطاط و انقراض تمدن اسلام نابود گشته است چه که هر قومی و هر ملتی دوره ای (اجل معینی) دارد و با انقراض و انحطاط آن قوم و تمدن آن قوم آثارش نیز از میان میرود. سنت ازلی الهی بر این بوده و بر این خواهد بود و تغییر پذیر هم نیست.

پایان جلد سوم

۱- جرجی زیدان و فلوکل از ذکر کتابخانه‌های مهم ایران مانند کتابخانه حضرت رضا و غیره غفلت کرده‌اند. خوانندگان محترم برای اطلاع از کتابخانه‌های مهم ایران بفرست کتابخانه‌های ایران تألیف آقای عبدالعزیز جواهر کلام چاپ تهران سال ۱۳۰۸ مراجعه کنند. مترجم

فهرست اعلام

حرف الف

- آدم - ۴۷-۱۲۲
 آلمان - ۴۳
 آذربایجان - ۸۷-۲۵۷
 آکسفورد - ۸
 ارمنستان - ۶۳
 ایبی - ۸۶-۱۰۳
 آتن - ۱۸۴-۱۸۶-۱۹۱
 ابن اثیر - ۱۳۰-۲۶۵-۱۴۲
 ابن اشعث - ۱۲۴-۲۷۷-۱۳۸
 ابن ابی العوجاء - ۹۹
 ابن تمیم - ۹۹
 ابن ابی یحیی - ۹۸
 ابن الخطابه - ۱۷۷
 ابن حبیل - ۱۰۰
 ابن اسحاق - ۱۳۴
 ابن باجه - ۱۴۴
 ابن خلدون - ۱۱۰-۱۴۵-۱۳۰-۳۱۲-۲۷۰
 ابن خلکان - ۱۴۰-۱۴۴-۱۴۰-۲۴۴-۲۸۷-۷۵-۸۱-۱۴۰
 ابن جوزی - ۱۴۰
 ابن بیطار - ۲۸۱
 ابن فقیه - ۱۴۹
 ابن عساکر - ۱۴۰-۳۷-۲۶۵
 ابن ندیم - ۲۳۶-۱۹۹-۳-۶۳-۹۲-۲۱۵-
 ۸۹
 ابن شریب - ۱۶۸
 ابن ابی اصیغه - ۱۴۲-۲۱۶-۲۷۵-۲۹۴
 ابن حوقل - ۱۴۹
 ابن قتیبه - ۱۲۸-۱۳۷
 ابن هشام - ۱۲۵-۱۳۴
 ابن ناعمه - ۲۲۲
 ابن مقفع - ۱۲۷-۱۲۹
 ابن مقله - ۹۲
 ابن عبدربه - ۱۲۸-۲۳۹
 ابن قفطی - ۳۱۸-۲۷۵-۱۹۱-۶۲-۶۴-
 ۱۴۱
 ابن عطیه - ۹۷
 ابن سیریع - ۲۹۸
 ابن سهل - ۹۹
 ابن ابی الموراء - ۲۹۸
 ابن عکاشه - ۹۹
 ابن فرات - ۲۸۳
 ابن یونس - ۲۹۲-۱۳۷
 ابن سینا - ۳۰۸-۲۶۵-۲۶۷-۲۳۹-۲۷۰-
 ۲۷۵-۲۷۴
 ابن ورید - ۳۱۴
 ابن باجه - ۲۵۷
 ابن جلجل - ۲۵۷-۲۷۷-۲۸۰
 ابن زهر - ۲۵۷
 ابن رشد - ۲۵۷-۷۳-۲۷۵
 ابن رومیه - ۲۵۷
 ابن هثیم - ۲۵۸
 ابن بکار - ۲۶۱
 ابن جوزی - ۲۶۵
 ابن وحشیه - ۲۴۴-۲۴۵-۲۲۴
 ابن وهن - ۲۴۰
 ابن بطریق - ۲۳۰-۲۳۴-۲۳۵-۲۲۴-

ابوقریش - ۲۱۷	ابن احصاف - ۲۷۳
ابونواس - ۱۶۰	ابن احصائین - ۲۷۳
ابوالعتاهیه - ۱۶۰	ابن کلثوم - ۱۶۵
ابوعبیده - ۱۶۲-۱۱۴	ابن هود - ۲۷۲
ابونشناس - ۱۷۳	ابن طفیل - ۲۷۳
ابوحاتم - ۲۴۰	ابن مکفر - ۱۷۱
ابوحامد - ۳۰۶	ابن عمید - ۱۹۹
ابوجلیقه - ۲۵۸	ابن ذویب - ۷۴
ابوالجیش - ۲۶۳	ابن جریج - ۷۵
ابوکیسه - ۱۸	ابن ابی رومیه - ۲۵
ابوسعید - ۳۰۶-۷۱	ابن یمن - ۱۷۳
ابوسلما - ۷۷	ابوبکر - ۹۸-۹۳-۸۷-۸۶-۲۲
ابوعکرمه - ۱۱۷	۱۰۳-۱۰۴-۱۵۴-۱۵۵-۱۷۲-۱۶۹
ابوالوقت - ۱۰۱	۳۰۸-۳۱۲-۴۲
ابراهیم - ۱۶۰-۲۱۴-۲۹۹-۳۲۰	ابوالاسود - ۱۱۰-۱۱۱-۱۱۲-۱۱۳
ابوبشیر - ۲۳۰	۸۰
ابوحاله - ۲۹۲	ابوالفداء - ۱۴۲-۱۵۰
ابوعثمان - ۲۳۵-۲۸۲	ابوحنیفه - ۲۹۶-۳۵-۱۰۶-۲۹۲
ابوکامل - ۲۹۶	۱۰۵-۱۰۲
ابونصر - ۳۰۶	ابواسحق - ۳۰۲-۳۰۳
ابوالقاسم - ۲۸۳	ابوالوفاء - ۲۹۶
ابوسلم - ۱۳۲-۱۳۳	ابوداود - ۱۰۰
ابوالمعالی - ۱۰۱	ابودرداء - ۸۶
ابواسحق - ۱۰۸	ابومعشر - ۲۹۲
ابوضمزم - ۳۳	ابوزید - ۱۴۹-۱۱۶-۱۱۵-۳۶
ابویوسف - ۱۰۶	ابونواس - ۱۶۱
افطل - ۱۶۶	ابوسفیان - ۷۷-۲۰۷-۴۵-۴۱
احوص - ۱۶۵	ابوسل - ۲۰۹
ادرنه - ۷۸	ابوعمر و - ۳۳-۱۶۲-۱۱۴-۱۱۵
اسحق - ۱۷۳-۲۱۴-۲۲۰-۲۲۱	۱۱۷
۱۹۹-۲۳۱-۲۵۷-۷۸	ابوالفرج - ۲۱۶-۱۲۸-۵۷-۵۵
اصمعی - ۱۷۳-۱۶۸-۱۶۲-۶۹	۳۱۲-۶۳-۶۲-۵۹
ارسطوطالیس - ۲۳۹-۲۲۱-۲۱۵	ابوموسی - ۸۷
استانبول - ۲۱۹-۲۶-۲۵۶-۱۱	
۳۲۱	

تلمود - ۹۶-۱۳۱

ترمذی - ۱۰۰

تباریوس - ۳۳

تقی‌الدین - ۲۹۳

حرف ث

ثابت - ۲۲۷-۲۳۱-۲۸۷

ثیادوک - ۶۲

حرف ج

جاحظ - ۳۵

جالینوس - ۲۲۰-۲۲۱-۲۲۲

جبله - ۴۲-۲۲۴

جزیره العرب - ۱۰-۹

جورجیس - ۲۱۷-۲۴۸

جبرائیل - ۲۱۸-۲۲۰-۲۶۱-۲۴۸

حرف چ

چین - ۲۶۸

حرف ح

حارث - ۲۰۷-۳۸

حاجب - ۴۱

حاطب - ۷۷

حاکم - ۲۵۹-۲۹۲-۳۱۵

حاجی خلیفه - ۵۵-۵۸

حبابه - ۱۷۲

حبشه - ۴۹

حکم - ۲۵۷-۲۵۹-۳۱۱-۳۱۲-۲۹۸

حرث - ۲۵-۴۱

حضر موت - ۲۱

حجاج - ۸۱-۸۲-۱۲۲-۱۲۴-۱۲۵

۱۵۳-۱۵۸-۲۱۵-۲۲۰-۲۲۲-۲۳۵

۸۹

حسن - ۷۰-۸۹-۱۰۶-۲۹۷

حسین - ۱۷۵-۲۵۴

حنین - ۲۰۳-۲۲۷-۲۲۹-۲۳۰-۲۳۱

۲۳۴-۲۶۸-۲۸۷

حماد - ۳۳-۷۵-۱۲۸

حسان - ۴۱

حجاز - ۷۷-۱۴۷-۱۰۰-۱۰۶-۱۱۴

۱۲۱-۱۵۹-۷۶-۴۶

حفصه - ۸۷

حدیفه - ۸۷-۱۰۳

حریری - ۱۲۹-۲۶۱

حرف خ

خالد - ۸۳-۱۲۵-۲۲۴-۱۵۵-۱۷۰

۲۴۶-۲۷۹

خارجه - ۱۰۳

خراسان - ۹۹-۱۳۳-۲۵۵-۲۵۷

۲۸۴-۳۰۳-۳۱۷

خطیب - ۱۳۷-۲۶۵

خجندی - ۲۹۳

خنساء - ۲۴

خلف - ۱۶۲-۱۶۴

خلیل - ۱۱۳-۱۱۴-۳۱۴

خوزستان - ۱۹۹

خواجه نصیر - ۲۸۷-۲۹۲-۲۹۴

۳۱۷

خیام - ۲۹۴

خوارزمی - ۲۹۵

حرف د

داود - ۲۸-۱۰۱-۲۱۷-۲۲۰-۲۲۲

۳۴

دارالندوه - ۴۳

دجله - ۶۶-۶۴

دیکویه - ۸-۱۳۷

دمشق - ۱۲۶-۲۲۵-۱۵۵-۱۷۱

۱۷۲-۲۵۱-۲۶۴-۲۸۸-۲۹۰-۳۰۷-۳۶

دیرنبرک - ۸

دومة الجندل - ۴۴

دپلم - ۷۰

زمحشری - ۲۷۰	دانیه - ۲۶۳
زنجانی - ۲۷۱	دمیری - ۲۶۲-۲۶۳
زهرآوی - ۲۷۳-۲۷۵	دعبل - ۱۶۰
زینب - ۲۷۶	حرف ذ
حرف ژ	ذی الرمه - ۱۸-۱۶۵
ژوستینین - ۱۸۰	ذوالاصبع - ۴۲
	ذی نواس - ۴۹
حرف س	حرف ر
سانسکریت - ۱۱۵	رازی - ۲۵۷-۲۶۷-۳۰۸
سقراط - ۵-۱۸۴	رامایانات - ۳۲
سواد - ۲۱	ربیعہ - ۳۸-۷۰
سیف - ۴۱	رصافہ - ۱۷۴
سطیح - ۲۱	روزن - ۸
سلیمان - ۲۹-۳۴-۷۰-۱۰۳-۱۷۵	روم - ۴-۸-۲۳-۶۲-۶۳-۶۵-۳۳
۳۲۰	۳۱-۹۷-۱۳۷-۱۴۷-۱۴۸-۱۲۲
سوریہ - ۶-۲۳۴-۲۲۵-۱۶۹	۱۳۲-۱۰۲-۱۷۶-۱۸۰-۱۸۸-۱۹۱
سند - ۶۳-۲۳۹	۱۹۳-۱۹۵-۱۹۹-۲۰۹-۲۲۱-۲۱۵
سعید - ۷۰-۷۲-۷۵-۸۷-۱۰۳-۱۰۴	۲۵۰-۲۸۰-۲۲۷-۳۰۹-۲۸۶-۳۱۰
۱۱۶-۲۶۱-۲۹۸	۲۹۵-۳۱۹-۵۵-۶۷
سیمویہ - ۷۰-۷۱-۱۱۷-۱۱۸-۱۱۳	ری - ۶۶-۲۵۷-۲۸۴-۹۷
۱۱۴	رما - ۲۰۱
سفاح - ۸۳-۱۷۵-۲۰۸	رضی - ۲۵۱
سوید - ۱۱۸	روسیہ - ۴۳
سعد - ۱۲۳	رودوس - ۳۲۰-۳۲۱
سفیارہ - ۱۰۶	حرف ز
سدیف - ۱۷۵	زرقاء - ۲۱
سیسیل - ۱۷۹	زجاج - ۷۰
سولون - ۱۸۲	زیلد - ۸-۳۶-۱۲۵
سیسرون - ۸۵	زید - ۴۸-۸۶-۸۷-۸۸-۱۰۳-۲۷۱
سرکیس - ۲۰۱-۲۰۲-۲۰۳-۲۲۲	زمزم - ۴۹
سلی الدولہ - ۱۷۰-۲۷۶-۳۰۰-۳۰۱	زہیرہ - ۶۱-۶۲-۶۳
سیستانی - ۲۵۸	زہیر - ۳۸
سہروردی - ۲۵۸	زہری - ۱۷۲
سیوطی - ۲۵۸	زرقون - ۲۵۷
سامرہ - ۲۶۶	
سنان - ۲۷۵	

سجل - ۳۱۱	حرف ظ
سمرقند - ۲۹۲-۳۰۵	طاوس - ۷۰
سیاط - ۲۹۸	طارق - ۱۵۵
سلامہ - ۱۹۹	طرفہ - ۳۸
سوئز - ۵۶	طریفہ - ۲۱
حرف ش	حرف ع
شام - ۱۲-۶۸-۷۰-۸۷-۹۰-۲۰۸	عاص - ۲۷
۱۹۰-۱۶۰-۱۶۷-۱۶۹-۲۱۶-۲۱۷	عادہ - ۲۸
۲۲۴-۲۵۷-۳۰۷-۲۹۸-۳۰۵-۳۱۷	عباس - ۴۸-۲۹۰-۳۰۱
۳۱۶-۳۱۸-۹۹	عامر - ۴۱
شاپور - ۵-۱۳۳-۲۰۰-۲۰۲-۲۰۴	عزم - ۲۱-۱۳۱
۲۷۹-۲۸۴	عاصم - ۶۰
شارلمان - ۳-۲۹۴	عراق - ۱۲-۳۹-۴۱-۷۶-۷۷-۸۰
شامنامہ - ۳۴-۲۵۲-۲۴۷-۲۳۸	۴۱-۶۸-۸۷-۱۵۱-۱۰۵-۱۱۰-۱۱۱
شافعی - ۱۰۰-۱۰۶	۱۲۴-۱۹۰-۲۰۵-۲۱۶-۲۲۴-۲۲۵
شہلی - ۳	۱۵۳-۱۵۴-۱۶۷-۱۶۲-۱۶۹-۱۷۲
شاگرد - ۲۲۶-۲۸۷	۲۵۷
شق - ۲۱	عربستان - ۱۲-۱۳-۱۹-۲۰-۴۱
شیبہ - ۴۵-۴۶	۵۴-۱۳۷-۱۴۸
شاناک - ۲۰۴	عینہ - ۱۱۳
شیرازی - ۲۵۸	عبدیفوت - ۳۷
شہرزاد - ۲۳۸	عمر - ۷-۳۸-۷۷-۵۴-۵۵-۵۷-۵۹
شرف اللولہ - ۲۹۱	۶۲-۶۴-۶۵-۶۹-۷۶-۸۷-۸۸-۱۰۴
حرف ص	۱۲۱-۱۲۲-۲۰۶-۲۲۴-۲۲۵-۲۵۷-۱۵۹
صاحب - ۱۲۵-۲۶۱	۲۴۲-۳۱۰
صمصمہ - ۴۸	علقہ - ۴۱
صہبہ - ۷۶	عوف - ۳۸
صدر - ۱۹۳	عرو - ۴۲-۴۵-۴۹-۵۹-۶۲-۱۰۷
صلاح الدین - ۶۴-۲۸۴-۳۱۶	۱۲۱-۱۲۲-۱۹۱-۱۶۵-۱۷۳-۲۷۲
صفین - ۸۸	عبدالمطلب - ۴۲-۳۱۰
صفدی - ۱۴۰	عکاظ - ۴۳-۴۶-۴۷-۴۴-۴۷
صوفی - ۱۰۱	عتبہ - ۳۶-۴۵
حرف ض	علی - ۴۸-۷۷-۸۶-۸۸-۹۰-۹۲
ضحاک - ۷۷	۱۰۵-۱۱۲-۱۱۶-۱۲۳-۱۲۴-۲۲۴-۲۵۳
	۴۵۵-۴۵۹-۴۴۲-۲۴۴-۳۵۴-۲۲۸
	۲۸۲

فرغانی - ۲۸۷-۱۳۸	عبدالله - ۸۹-۸۷-۶۵-۸۲-۷۷-۴۸
فیلا دلفوس - ۱۹۳-۶۳-۶۱	۹۰-۹۴-۹۶-۱۰۳-۱۱۳-۱۱۷
فاطمہ - ۲۱	۱۲۳-۱۲۴-۲۱۷-۳۲۱
فخری - ۱۴۴	عطاء - ۷۰
فخرالدین - ۳۰۸-۱۰۱	عتاب - ۸۱
فرعون - ۱۵۱	عثمان - ۹۸-۹۲-۹۰-۸۸-۸۷-۷۷
فضل - ۲۱۳-۱۲۵-۳۱۱-۱۷۴	۱۲۳-۳۲۰
فرات - ۱۰-۲۴۸-۲۰۲-۱۷۹	عبد شمس - ۷۷
فرغانی - ۲۵۸	عمارہ - ۴۰
فیروز آبادی - ۲۵۸	عبد اللطیف - ۶۴-۶۲-۵۹-۵۸-۵۵
فراء - ۲۶۱	عبدالرحمن - ۲۶۰-۲۵۷-۱۰۳-۸۷
	۲۷۲
	عبدالعزیز - ۸۹
	عبد الملک - ۱۲۴-۱۱۸-۱۱۷-۱۳۴
	۱۵۳-۱۵۴-۱۵۸
	عروہ - ۱۰۳-۱۳۴
	عمار - ۱۰۳-۱۰۴
	عبدالله - ۲۱۸-۱۰۴
	عیسیٰ - ۲۲۲-۲۱۷-۲۱۰-۱۱۳
	۲۲۸-۲۲۸-۲۳۲-۲۳۴-۲۳۵-۲۳۸
	عبد الحمید - ۳۲۱-۱۲۵
	عمارالدین - ۱۳۰-۱۲۵
	حرف (غ)
	غزین - ۹۳-۲۵۷
	غزناطہ - ۳۱۲-۳۰۷
	غزالی - ۳۰۸
	حرف ف
	فارابی - ۲۲۳-۸۴-۳۰۱-۳۰۸-۲۷۰
	۳۰۰-۲۵۸
	فارس - ۲۰۶-۱۶۷-۱۵۵-۶۸-۶۲
	۲۸۴
	فردوسی - ۲۳۸-۳۴
	فرزدق - ۱۶۵-۱۵۹-۱۵۸-۱۳۷-۳۶
	۱۶۶
حرف (ق)	
قاضی - ۶۰	
قالی - ۱۱۷	
قاہرہ - ۲۹۲-۳۱۵-۲۵۵-۴۳-۲	
۳۲۱-۳۱۸-۳۰۲-۲۹۷	
قائیل - ۱۲۳	
قرآن - ۵۴-۵۳-۵۲-۵۱-۴۹-۲۹-۰۴	
۵۵-۵۷-۶۵-۶۹-۷۱-۷۳-۷۷-۷۹	
۹۰-۹۲-۹۳-۹۵-۱۳۴-۱۳۵-۱۵۱	
۱۰۷-۱۰۵-۱۰۳-۱۲۷-۱۲۰-۱۱۶	
۱۰۹-۱۱۲-۱۱۳-۱۵۴-۱۵۷-۱۶۲	
۱۶۴-۱۶۸-۲۱۳-۲۲۵-۲۰۶-۱۹۷	
۲۶۴-۳۱۴-۲۸۴-۳۰۲-۳۱۶	
قس - ۴۱	
قیس - ۴۳	
قضاعی - ۱۴۰	
قبة الخضراء - ۱۰۵	
قطا - ۲۳۰-۲۲۲-۲۲۱	
قتیبہ - ۱۵۸	
قسطنطین - ۳۰۹-۲۸۰-۱۹۸	
قسطنطنیہ - ۱۹۷-۱۹۶-۱۸۰-۱۹۸	
۳۲۱-۳۲۰-۳۱۹-۳۰۹	
قنسرین - ۲۰۲	
قیصریہ - ۱۸۳	

حرف م

ماسویة - ۲۸۱
 ماوراءالنهر - ۲۵۷
 مالمقه - ۳۰۷
 مارب - ۴۹-۲۱
 مالک - ۷۵-۱۰۰-۱۰۲-۱۰۵-۱۰۶
 مالن -
 مأمون - ۲۹-۷۹-۱۲۲-۱۲۵-۱۰۸
 ۹۴-۱۶۰-۱۶۶-۲۱۳-۲۱۴-۳۱۵
 ۲۱۶-۲۲۲-۱۷۴-۲۰۰-۲۱۲-۲۵۰
 ۲۵۳-۲۵۷-۲۵۹-۲۶۰-۲۶۹-۲۷۱
 ۲۲۶-۲۲۷-۲۲۸-۲۳۵-۳۱۱-۳۱۵
 ۲۸۶-۲۸۷-۲۹۰
 مصر - ۲-۱۹-۵۶-۵۹-۶۰-۶۵
 ۶۸-۱۲۱-۱۳۴-۸۹-۱۶۷-۳۰۷
 ۳۰۹-۲۸۴-۲۹۲-۳۰۴-۱۶۹-۱۸۴
 ۱۸۹-۱۹۰-۱۹۱-۲۵۷-۲۶۰-۲۶۹
 ۲۸۰-۳۱۹
 ماسیرجویه - ۲۲۲-۲۰۸
 معتصم - ۲۴۹-۲۵۴-۲۶۹-۲۷۱
 مجاهد - ۷۰-۷۵
 محمد - ۷۰-۷۵-۱۲۸-۱۰۵-۱۰۶
 ۱۰۸-۱۳۴-۸۹-۱۵۴-۱۵۹-۱۶۷
 ۱۵۰-۳۰۹-۲۴۰-۲۶۱-۲۲۷-۲۳۲
 ۲۸۶-۲۸۷-۳۰۳-۳۰۴-۳۲۱
 مقدس - ۲۸-۱۵۱-۹۴-۲۲۱-۲۲۳
 ۲۹۳-۲۶۱-۲۲۶-۲۲۷-۲۲۸-۲۳۲
 منصور - ۶-۱۳۳-۱۰۴-۱۰۵-۱۰۷
 ۱۰۸-۱۵۹-۱۶۰-۲۱۳-۲۱۷-۲۰۸
 ۲۰۹-۲۱۰-۲۴۸-۲۵۰-۲۵۳-۲۶۰
 ۲۶۱-۲۷۶-۲۸۱-۲۸۴-۳۰۲
 مهدی - ۶-۱۰۷-۱۰۸-۹۸-۱۷۰
 ۱۷۳-۲۱۳-۲۱۱-۲۴۸
 مرکلیوٹ - ۸
 مروان - ۱۵۸-۱۵۹-۱۶۰

قرطبه-۲۵۵-۲۵۷-۲۶۳-۲۰۷-۳۱۲

۳۱۸

قندمار - ۲۸۹

حرف (ك)

کعبه - ۲۲-۴۲-۴۹-۱۰۶

کندی - ۲۸۷

کوف - ۸۹-۹۰-۹۷-۱۱۳-۱۱۶

۱۵۳-۱۶۲-۱۱۷

کتبی - ۱۴۰

کندی - ۱۴۰

کسانی - ۱۱۶-۱۱۷-۱۷۳

کعب - ۹۶

کثیر - ۱۱۴

کرت - ۱۸۴

کرخ - ۲۲۸

کیا - ۳۰۶

حرف هـ

گائز - ۴۳

گرگان - ۶۲

گندی شاپور - ۲۵-۲۱۷-۲۱۶

۲۱۸-۱۹۹-۲۰۰-۲۰۴-۲۱۰-۲۲۴

۲۷۴-۲۸۱

گوستا و فلوگل - ۳-۳۱۹

گولدنریز - ۸

گویدی - ۸

گینازیوم - ۴۶

حرف ل

لامک - ۲۸

لابیزیک - ۲۷۲

لیبی - ۵۶

لندن - ۳۱۸

لیدن - ۱۴۷

مہلب - ۹۸	مہا بھارات - ۲۸-۳۲-۱۳۱
مغیرہ - ۱۵۴	مسکین - ۳۶
مقدم - ۱۶۹	مرقشان - ۳۸
مستعین - ۱۷۱	متجلس - ۳۸
میسون - ۱۷۱	مہلبہل - ۳۸
مقتدر - ۲۱۸-۲۷۵-۲۸۲-۳۸۳	مرشد - ۴۲
معتضد - ۲۲۱-۲۵۰-۲۵۱	مکہ - ۴۴-۷۰-۷۵-۷۶-۱۰۴-۱۳۴
مولی - ۱۷۴	۹۰-۹۷-۲۴۸-۲۸۲
مرقیون - ۲۱۱	مقریزی - ۵۵-۵۸-۱۴۰-۲۸۴-۲۹۲
مکہ - ۲۴۰	۳۰۳
موفق الدین - ۲۵۸-۲۶۱-۳۱۷	مدیترانہ - ۵۶-۱۹۸
مقتدی - ۲۶۱	سیح - ۶۰-۹۱-۱۷۸-۱۸۸-۱۹۲
مرتضی - ۲۷۰	۲۰۵-۲۰۱
مقدس - ۲۷۱	مسلم - ۱۰۰-۱۰۲-۱۶۷-۲۲۰
مہرجانی - ۲۷۱	موصل - ۶۲-۱۳۳-۲۸۴
مہذب الدین - ۲۷۶	مدینہ - ۷۰-۷۵-۱۲۱-۱۰۰-۱۰۴
ملک الکامل - ۲۸۰	۱۳۴-۸۶-۸۷-۹۰-۹۷-۹۸-۱۵۵
مظفر الدین - ۳۰۷	۱۵۸-۱۵۹-۲۵۰-۲۸۲
مقدونہ - ۳۰۹	مکحول - ۷۰
مراغہ - ۲۸۸-۳۱۸	معاویہ - ۷۷-۱۲۳-۱۳۲-۸۸-۱۵۷
مروزی - ۲۹۰	۱۵۸-۱۷۶-۲۰۸
مرو - ۳۱۷	متوکل - ۸۳-۲۲۱-۲۵۱-۲۵۴-۲۵۰
منیوک - ۳۰۷	۲۶۹-۲۷۱-۲۷۶-۲۸۲
حرف ن	مسمودی - ۱۳۰-۱۳۸-۱۴۲-۱۴۹
ناصر - ۶۴	۸۸-۲۶۵
ناقم - ۷۰-۹۰	سکنفی - ۱۳۳
نابغہ - ۳۸	ملکشاه - ۱۰۸
نعمانی - ۲	مقتدی - ۱۰۸
نجد - ۲۲-۴۶	مروان - ۱۲۳-۲۰۶-۲۰۸
نصر - ۲۵	مدیترانہ - ۱۴۶
نیل - ۱۰-۱۷۹-۳۱۵	مقدس - ۱۴۹
نصر - ۸۱-۸۲-۳۰۳	مصعب - ۱۵۱
نوگورود - ۴۳	معاذ - ۸۶
نوح - ۴۸	محمود - ۹۳-۲۶۲-۲۳۸-۲۸۵-۶۶
نیشابور - ۱۰۰-۲۵۷-۳۰۳-۳۰۶	۲۹۳

هلند - ۸
 هادی - ۱۷۳-۲۱۱-۲۶۱
 هومر - ۳۴-۱۰۹-۱۸۱-۱۸۸-۲۴۷
 هولاکو - ۶۵-۲۹۲-۲۹۴-۳۱۷
 هرودوت - ۱۰۹-۹۷-۱۸۲-۲۴۷
 همدانی - ۱۴۹
 هرات - ۲۹۲

حرف ی

یاقوت - ۱۵۰-۲۶۵-۳۱۷
 یوحنا - ۱۹۹-۲۱۲-۲۴۹-۲۲۸
 یمن - ۷۰-۷۵-۴۲-۴۹-۹۵-۹۶
 یحیی - ۱۶۰-۱۰۲-۱۱۲-۱۲۵-۲۲۳
 ۲۶۰-۲۲۹-۲۳۰-۲۳۶-۲۷۲-۲۸۲
 ۲۹۰-۳۱۰
 یونان - ۱۹-۷۰-۲۹-۴۷-۶۳-۶۷
 ۶۸-۱۰۹-۱۳۷-۱۷۸-۱۷۹-۱۸۰
 ۱۷۱-۱۸۲-۱۸۴-۱۸۵-۱۸۶-۱۸۸
 ۱۸۹-۱۹۴-۱۹۸-۲۰۲-۲۴۶-۲۷۱
 ۲۷۴-۲۷۷-۲۸۰-۲۸۶-۳۰۹-۲۹۶
 ۲۹۹
 یزید - ۷۷-۹۰-۱۷۰
 یعقوب - ۸۰-۱۱۰-۹۰-۹۳-۲۶۰-
 ۳۱۳-۲۶۸
 یوسف - ۱۲۳-۱۲۴-۲۲۳
 یثوع - ۲۸

۳۰۴

نیشابوری - ۲۵۸

نسائی - ۱۰۰

نصیین - ۲۰۲

نوبخت - ۲۰۹

نظام‌الملک - ۳۰۷-۳۰۳-۳۰۴-۳۰۵

۳۰۶-۳۰۴

نورالدین - ۳۰۷-۳۱۶-۲۸۴-۳۰۴

حرف و

وانق - ۲۵۴-۲۷۱

واقدی - ۹۸-۱۳۵-۱۳۷

وهب - ۷۰-۷۵

ولید - ۴۶-۱۶۸-۲۸۱

حرف ه

هرون - ۳-۶-۱۰۸-۱۱۷-۱۲۳-۱۲۴

۱۴۳-۱۴۷-۱۴۸-۱۳۹-۸۴-۱۳۷

۱۴۴-۱۶۴-۲۱۴-۲۱۸-۱۶۶-۱۷۰

۱۷۳-۱۲۹-۲۰۳-۲۰۹-۱۷۴-۱۷۶

۲۰۶-۲۱۱-۲۴۱-۲۵۰-۲۶۴-۲۳۵

۲۷۲-۲۰۴

هابیل - ۱۲۲-۳۱۰

هند - ۲-۱۹-۶۸-۶۲-۷۰-۱۷۸

۱۷۹-۱۹۰-۲۳۹-۲۷۱-۲۷۴-۲۷۵

۲۷۷-۲۷۸-۲۹۳-۲۹۶-۲۹۹

هانیبال - ۱۳۲

آیخ تمدن اسلام

راجع به:

پیدایش دولت اسلام - تاریخ مؤسسات اداری
و سیاسی و نظامی آن - شرح ثروت ممالک
اسلامی و تاریخ علوم و ادبیات و بازرگانی
و صنعت و نظامات اجتماعی و آداب و رسوم
ممالک و ملل اسلامی

تاریخ تمدن اسلام

جلد چہارم

تالیف

عمر جمی زیدان

ترجمہ و نگارش

علی جوہر کلام

مؤسسہ مطبوعاتی امیر کبیر

چاپ دوم دی ماہ ۱۳۳۶

چاپ سہم

واجمع به:

سیاست دولتهای اسلامی و کشمکش رجال
سیاسی برای فرمانروائی - وضع حکومت
خلفای راشدین - امویان - عباسیان - امویان
اندلس - فاطمیان و سیاست هر یک از این
حکومتها برای استحکام مبانی فرمانروائی
و رفتار آنان با مردم بخصوص خلفای
عباسی و روابط آنان با ایران و سلاطین
غیر عرب معاصر خودشان